

УДК 332.2
© 2011

Кузьменко О.Б., кандидат технічних наук
Чорноморський державний університет ім. Петра Могили

РОЗВИТОК ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАХУВАННЯ ЯКІСНОГО СТАНУ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК

Рецензент – доктор економічних наук В.Г. В'юн

У статті обґрунтовано необхідність страхування земель сільськогосподарського призначення від погіршення їх якісного стану. Запропоновано методичні рекомендації з оцінки збитків внаслідок погіршення якісних показників земельних ділянок при настанні страхової події природного або техногенного походження. Оцінка ґрунтується на показниках, що визначають при агрохімічній паспортизації: вміст рухомих форм поживних речовин та гумусу. Доведено необхідність для страхування еколого-агрохімічного паспорта та проекту землеустрою.

Ключові слова: страхування, земельна ділянка, якісний стан, оцінка збитків.

Постановка проблеми. Страхування – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків) за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати громадянами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій), а також доходів від розміщення коштів цих фондів [4].

Земельні ділянки обліковуються згідно з Положенням (стандарт) бухгалтерського обліку 7 (П(С)БО7) "Основні засоби" [12] як основний засіб і, відповідно, до цього мають майновий статус. Земельні ділянки характеризуються комплексом показників, які визначають їх якісний стан та можливість виробництва продукції певного обсягу та якості. Це – товщина гумусового горизонту, вміст гумусу, рухомих азоту і фосфору, обмінного калію, рівень рН, наявність важких металів, залишків пестицидів та ін. Відповідно, погіршення зазначених характеристик знижує природно-господарську цінність земель. Таким чином, страхування призначене забезпечити захист майнових інтересів громадян та юридичних осіб при використанні земельних ділянок.

Земля, як об'єкт страхування, має свої особливості. Вона не має кінцевого терміну користування і повністю не втрачає своїх корисних властивостей. Навпаки, при раціональному землекористуванні вищевказані показники можуть не

лише не погіршуватись, а й покращуватися. На жаль, дане положення в Україні залишається суто теоретичним. Із часів В.В. Докучаєва спостерігається поступове погіршення природної родючості. За останні ж десятиріччя процеси погіршення якісного стану ґрунтів сягнули загрозливого рівня.

Деградованість ґрунтів перевищує 60 %, втрати гумусу і поживних речовин – 43%, щорічні втрати ґрунту від ерозії – 600 млн. тонн [15]. Окрім цього спостерігаються й інші негативні явища: збільшуються площі засолених та підлужених земель, триває техногенне забруднення території викидами промислових підприємств, транспортом й іншими об'єктами господарювання, йде переуцільнення ґрунту, замулювання та утворювання кірки, забруднення пестицидами та іншими агрохімікатами [6].

В останні часи еволюційний характер цих негативних процесів супроводжується ще й аномальними явищами природного і техногенного походження. Це катастрофічні зливи на північному заході Миколаївської області 2007-2008 рр., що супроводжувались інтенсивним змивом ґрунту. Пилову бурю 23-24 березня 2007 року, що охопила 50% степової зони України, можна віднести до екологічної катастрофи національного масштабу [10]. В Миколаївській області постраждало 650 тис. га земель, а загальні збитки у цінах 2007 року оцінені у 607,8 млн. грн. [10]. В Україні щороку виникає 140-150 техногенних аварій регіонального та державного рівнів, які безпосередньо або опосередковано впливають на якість земель.

Значні обсяги погіршення якісного стану земель потребують фінансування комплексу великомасштабних заходів. У державному бюджеті України 2010 р. на збереження, відтворення й забезпечення раціонального землекористування передбачалося лише 470 тис. грн. [5], що, безсумнівно, не могло задовольнити всіх потреб. Страхування ж забезпечує можливість додаткового фінансування землеохоронних заходів.

Земельна реформа докорінно змінила систему

землекористування. Так, основним способом використання земель у сільському господарстві стала оренда. На правах оренди використовуються 17,5 млн. га, що становить понад половину орних земель України, 4,6 млн. договорів оренди, з яких 49% укладені на термін 4-5 років. За цих умов виникає питання захисту майнових інтересів власників земельних ділянок при їх використанні в умовах оренди, яке можна розв'язати шляхом страхування.

Аналіз основних досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Питання екологічного страхування та екологічних ризиків досліджували такі відомі вчені, як В.Д. Базилевич, К.С. Базилевич, О.М. Віленчук, С.С. Осадець, І.А. Сааджан, С.К. Харічков та інші [1, 2, 14, 18]. Проте страхування якісного стану земельних ділянок залишається перспективним і новим напрямом.

У сільському господарстві в основному використовується страхування урожаю сільськогосподарських культур, тварин, будівель, споруд, сільськогосподарської техніки, інших матеріальних цінностей. Страхування ж земельних ділянок на предмет погіршення якісних характеристик досі не проводиться, що обумовлюється недосконалістю нормативно-правової бази, недостатністю інформаційного та матеріального забезпечення, відсутністю методичного забезпечення й підготовлених кадрів.

Метою дослідження є вдосконалення організації та методичного забезпечення оцінки збитків від погіршення якісного стану земель при страхуванні земельних ділянок.

Результати досліджень. В результаті аналізу страхових ризиків, які визначені в науковій та навчально-методичній літературі [2, 7, 14, 18], доцільно виділити такі їх групи, що можуть виникати у процесі використання земель:

- природні, що обумовлені погіршенням земельної ділянки як об'єкту майнових прав унаслідок дії непереборних стихійних явищ;
- антропогенні, що обумовлені погіршенням земельної ділянки як об'єкту майнових прав унаслідок дій або бездіяльності користувача земельної ділянки, що призвели до зниження родючості землі або погіршення інших корисних властивостей землі;
- організаційно-правові, обумовлені недотриманням обов'язків землекористувача, що встановлені законом або договором;
- техногенні, обумовлені впливом на земельну ділянку надзвичайних ситуацій техногенного походження (аварії з викидом забруднюючих

речовин, які через будь-яке середовище потрапляють у ґрунт).

Основною проблемою страхування земельних ділянок залишається оцінка збитків, завданих страховою подією. За офіційною методикою, наведеною в постанові КМУ від 17 листопада 1997 р. №1279 "Про розміри та порядок визначення втрат сільськогосподарського виробництва, які підлягають відшкодуванню" [13] пункт 3, втрати, спричинені погіршенням якості земель, визначають за формулою:

$$P_v = (1-K) \times H_v \times P_d, \quad (1)$$

де: P_v – розмір втрат, тис. грн.;

K – коефіцієнт зниження продуктивності угіддя;

H_v – середній розмір втрат із розрахунку на 1 гектар, тис. грн.;

P_d – площа ділянки, га.

Вищевказана методика не конкретизує, як визначається коефіцієнт зниження продуктивності угіддя (а він для різних сільськогосподарських культур суттєво відрізняється) [17, с. 61]. Крім того треба визначати ступінь еродованості земель, що теж ускладнює й знижує точність розрахунку.

Визначення цього коефіцієнта, за фактичними даними продуктивності угіддя, потребує чимало часу після настання страхової події, що погіршує й без того складний фінансовий стан землекористувача.

Методичні підходи визначення збитку на підставі нормативної грошової оцінки земель [19] вбирають у себе недоліки, притаманні їй. Крім того страхові платежі на рівні 1200-1700 грн./га, при середньозваженому за площею основних сільськогосподарських культур операційному доході по Україні за 2009 рік, за нашими розрахунками – 324 грн./га, (зроблені на підставі статистичних даних [16]), призводять до втрати економічної доцільності сільськогосподарського виробництва.

Для більшої об'єктивності, на нашу думку, організація оцінки збитків від погіршення якісного стану земель має бути наступною. Нормативно зобов'язати перед передачею земельної ділянки в оренду складання еколого-агрохімічного паспорту, що виконується силами проектно-технологічного центру "Облдержродючість". На основі цього документа одержують базисні дані про вміст рухомих елементів живлення рослин, органічної речовини ґрунту [9]. Їх визначають щороку.

Після страхового випадку в залежності від товщини змитого або здутого шару ґрунту визна-

чають зменшення в орному шарі вмісту поживних речовин і гумусу. Якщо страховий випадок трапився після збирання урожаю, то треба врахувати винос рухомих форм азоту, фосфору, обмінного калію та мінералізацію гумусу відповідною культурою.

Відшкодування збитків на підставі еквівалентної кількості мінеральних добрив здійснюємо за формулою:

$$V_{z1} = \frac{\Delta N}{K_{Vr\phi N} \times K_{\partial p N}} \times V_{1N} + \frac{\Delta P}{K_{Vr\phi P} \times K_{\partial p P}} \times V_{1P} + \frac{\Delta K}{K_{Vr\phi K} \times K_{\partial p K}} \times V_{1K} \quad (2)$$

де: V_{z1} – розмір відшкодування збитків (грн/га);

$\Delta N, \Delta P, \Delta K$ – зменшення вмісту в ґрунті рухомих форм, відповідно, азоту, фосфору, калію (кг/га);

$K_{Vr\phi N}, K_{Vr\phi P}, K_{Vr\phi K}$ – коефіцієнт відновлення вмісту в ґрунті рухомих форм, відповідно, азоту, фосфору, калію;

$K_{\partial p N}, K_{\partial p P}, K_{\partial p K}$ – коефіцієнт вмісту діючої речовини в мінеральному добриві;

V_{1N}, V_{1P}, V_{1K} – вартість 1 кг мінерального добрива, відповідно, азотного, фосфорного, калійного (грн/кг).

Коефіцієнт відновлення вмісту в ґрунті рухомих форм поживних речовин визначається для конкретного типу ґрунту. Кількість діючої речовини, що вноситься, залежить від механічного складу ґрунту: чим легший механічний склад ґрунту (наприклад, пісчані ґрунти), тим менше значення, а для важкосуглинистих норма більша. Для того, щоб підняти вміст рухомих азоту, фосфору і калію в ґрунті на 10 мг/кг, необхідно внести відповідно діючої речовини 80-140 кг/га азотних добрив, 90-130 кг/га фосфорних, 80-90 кг/га калійних добрив [11].

У перерахунку на орний шар ґрунту (20 см) це складає 20 кг/га рухомих азоту, фосфору, обмінного калію. Тоді відповідні коефіцієнти дорівнюють:

$$K_{Vr\phi N} = 20/110 = 0,18;$$

$$K_{Vr\phi P} = 20/110 = 0,18;$$

$K_{Vr\phi K} = 20/85 = 0,24$ (вони можуть бути уточнені в залежності від фізичних властивостей ґрунту).

Коефіцієнт вмісту діючої речовини в мінеральному добриві – це відсоток діючої речовини, поділений на сто.

Наприклад, зменшення в орному шарі ґрунту рухомих форм азоту, фосфору та обмінного калію складало, відповідно: 2,5; 4,0 та 6,2 кг/га. Для

компенсації цих втрат необхідно внести в ґрунт 40,3 кг/га аміачної селітри, 111,1 кг/га суперфосфату, 42,9 кг/га калію хлористого. За цінами на мінеральні добрива літа 2010 року сумарні витрати на 1 га складають 440,6 гривень.

Оцінку збитків на підставі зменшення вмісту гумусу в ґрунті можна обрахувати вартістю додаткового внесення напівперепрілого гною з розрахунку одна тонна на кожне зменшення 75 кг/га гумусу за формулою:

$$V_{z2} = \frac{\Delta K_G}{0,075} \times V_{1G}, \quad (3)$$

де: V_{z2} – розмір відшкодування збитків (грн/га);

ΔK_G – зменшення вмісту гумусу в орному шарі (т/га);

V_{1G} – вартість 1 т напівперепрілого гною (грн/т).

Іншим варіантом оцінки збитків є визначення вартості недоотриманого врожаю внаслідок зменшення концентрації в ґрунті рухомих елементів живлення рослин, органічної речовини. Для підвищення точності розрахунків їх треба проводити не лише по одній культурі (частіше всього це пшениця озима), а по середньо зваженою за площею вартості всіх культур, що вирощуються в даному районі, області, на окремій ділянці. Алгоритм розрахунку наступний:

Визначаємо зниження урожайності i -ї культури за рахунок зменшення в ґрунті поживних речовин:

$$\Delta Y_{Ni} = \frac{\Delta N}{C_{Ni}}; \Delta Y_{Pi} = \frac{\Delta P}{C_{Pi}}; \Delta Y_{Ki} = \frac{\Delta K}{C_{Ki}}, \quad (4)$$

де: $\Delta Y_{Ni}, \Delta Y_{Pi}, \Delta Y_{Ki}$ – зниження урожайності внаслідок зменшення вмісту в ґрунті рухомих форм, відповідно, азоту, фосфору, калію (ц/га);

$\Delta N, \Delta P, \Delta K$ – зменшення вмісту в ґрунті рухомих форм відповідно азоту, фосфору, калію (кг/га);

C_{Ni}, C_{Pi}, C_{Ki} – споживання з ґрунту азоту, фосфору, калію на формування 1ц основної і побічної продукції i -ї культури (кг/ц).

Обираємо лімітуючий елемент за найменшим зниженням урожайності i -ї культури ΔY_{mini} .

Визначаємо зниження доходу по i -ї культурі пропорційно засіяній площі.

$$\Delta D_i = \Delta Y_{U_{min}} \times C_i \times K_{ППi}, \quad (5)$$

де: ΔD_i – зниження доходу по i -ї культурі (грн./га);

C_i – ціна 1 ц продукції i -ї культури (грн./ц);

$K_{ПП}$ – коефіцієнт пропорційної площі, засіяної i -ю культурою відповідно в районі, області, на окремій ділянці [8].

Визначаємо втрачений дохід з 1 га по всіх культурах, що вирощуються в даному районі, області, на окремій ділянці.

$$D_B = \sum_{i=1}^n \Delta D D_i \quad (6)$$

Визначення збитків від погіршення якісного стану земель на підставі погіршення балу еколого-агрохімічної оцінки – найбільш точний метод [9], хоча він потребує визначення значної кількості показників, витрат коштів і часу, що може стримувати його впровадження.

Таким чином, за нашими розрахунками прикладів за різними методами збитки складають 360-450 грн./га. Якщо взяти страховий тариф 10%, то він буде не обтяжливий для власників і користувачів земельних ділянок, з одного боку, а з іншого, – страхові виплати забезпечать відновлення втрачених показників якості ґрунтів.

Із сказаного вище робимо висновок: для страхування обов'язковим документом є еколого-агрохімічний паспорт земельної ділянки. Крім цього, на нашу думку, страховик має вимагати проект землеустрою, без якого не можливо заключити договір страхування. Обтяжливою обставиною відмови страхової виплати є відхилення від проектів землеустрою, які посилюють ерозію і дефляцію в умовах аномальних природних явищ: це розорювання земель на схилах, проведення обробітку вздовж схилу, посів просяпних культур замість культур суцільного посіву або на схилах більше 3° та ін.

Варто зауважити, що сучасна законодавча база посилює адміністративну відповідальність власників і користувачів земельних ділянок за відхилення від проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сі-

возмін та впорядкування угідь чи взагалі за їх відсутність [3]. При дотриманні зазначених проектів та використанні сучасних технологій вирощування сільськогосподарських культур ерозія й дефляція без аномальних природних і техногенних явищ не перевищує допустимих норм. Визначати вміст поживних речовин і гумусу в ґрунті науково обґрунтовано після закінчення терміну ротації сівозміни (а він не завжди співпадає з терміном оренди), що треба враховувати при визначенні якісних показників ґрунту.

Зрозуміло, що страхування без проектів землеустрою і надійного контролю за їх дотриманням, – це спроба перекласти відповідальність за безгосподарське використання земельних ділянок на страхові компанії, на що вони, звичайно, не погодяться.

Техногенні ризики пов'язані з забрудненням, засміченням, пошкодженням родючого шару ґрунту передбачені страхуванням відповідальності за екологічне забруднення, яке достатньо давно є у світі й успішно розвивається в Україні. Причому страхуванням покриваються лише випадкові забруднення. Навмисні дії або помилки, які можуть збільшити ймовірність шкоди третім особам, страхуванням виключаються [18].

Висновки. Страхування якісного стану земельних ділянок може забезпечити відшкодування збитків при страхових випадках природного і техногенного походження за непередбачених, надзвичайних, аномальних подій. Оцінку збитків від погіршення якісного стану земель можна визначати на підставі методичних підходів вартості еквівалентної кількості: мінеральних добрив, напівперепрілого гною, недоотриманого урожаю. Обов'язковими документами для страхування є еколого-агрохімічний паспорт та проект землеустрою. Антропогенні й організаційно-правові ризики слід зменшувати вдосконаленням адміністративно-правової відповідальності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. *Базилевич В.Д.* Страхова справа / В.Д. Базилевич, К.С. Базилевич. – 5-те вид., стер. – К.: Знання. – 2005. – 352 с.
2. *Віленчук О.М.* Формування системи страхування екологічних ризиків / О.М. Віленчук. – Ж.: ДВНЗ “Державний агроекологічний ун-т”. – 2007. – 260 с.
3. Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження родючості ґрунтів” із змінами / [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної ради України. – Режим доступу: <http://zakon/rada.gov.ua>
4. Закон України „Про страхування” від 07.03.1996 №85/96 – ВР // Відомості Верховної Ради України від 30.04.1996 р., №18, стаття 78.
5. Закон України “Про державний бюджет України на 2010 рік” (Відомості Верховної ради України (ВВР), 2010, №22-23, №24-25, ст.263).
6. *Зубець М., Балюк С., Носко Б.* Наші чорноземи неоціненне надбання природи / М. Зубець, С. Балюк, Б. Носко // Голос України №59(4559). – 02.04.2009. – С. 18-19.
7. *Кошель А.О.* Страхування земельних ділянок як спосіб захисту майнових інтересів власників

- землі // А.О. Кошель, А.Г. Мартин / Землевпорядний вісник. – 2009. – №2. – С. 33-36.
8. Кузьменко О.Б. Оцінка земель сільськогосподарського призначення як об'єкта нерухомості / О.Б. Кузьменко // Економіка і регіон. Науковий вісник Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка. – 2005. – №4(7). – С. 54-56.
9. Кузьменко О.Б. Розвиток організаційно-економічного механізму збереження природних властивостей ґрунтів / О.Б. Кузьменко // Проблеми формування та оцінки ефективності функціонування сучасних землекосподарських систем : Матеріали Міжнар. наук. конф., м. Київ, жовтня 2010 р. / Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України. – Київ : РВПС України НАН України, 2010. – С. 143-145.
10. Макарова Г.А., Троїцький М.О., Попова М.М. Деградація ґрунтів Миколаївської області: причини виникнення та сучасний стан / Г.А. Макарова, М.О. Троїцький, М.М. Попова // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 132. – Вип. 119. Екологія. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – С. 74-79.
11. Методичні рекомендації «Визначення науково обґрунтованої потреби у мінеральних добривах під запланований урожай сільськогосподарських культур». – Міністерство аграрної політики, Державний технологічний центр охорони родючості ґрунтів “Центрдержродючість”. – К. – 2008. – 36 с.
12. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 “Основні засоби”, затверджене наказом Міністерства фінансів від 27.04.2000 р. № 92 із змінами і доповненнями / [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
13. Постанова Кабінету Міністрів України від 17 листопада 1997 р. №1279 “Про розміри та порядок визначення втрат сільськогосподарського виробництва, які підлягають відшкодуванню” із змінами і доповненнями [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
14. Сааджан И.А. Страхование экологических рисков: принципы и экономический механизм / И.А. Сааджан, С.К. Харичков. – О.: Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований. – 2006. – 160 с.
15. Сайко В.Ф. Системи обробітку ґрунтів в Україні / В.Ф. Сайко // Зб. наук. праць Національного наукового центру “Інститут землеробства УААН”. – К. : ЕКМО, 2007. – Вип. 1. – С. 3-10.
16. Сільське господарство України 2009 р. Статистичний збірник / За ред. Ю.М. Остапчука. – Державний комітет статистики України. – ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”. – К. – 2010. – 386 с.
17. Справочник по почвозащитному земледелию / И.И. Безручко, Л.Я. Мильчевская, В.М. Москаленко [и др.]; Под ред. И.И. Безручко, Л.Я. Мильчевской. – К.: Урожай, 1990. – 280 с.
18. Страхування: Підручник / Керівник авт. колективу і наук. ред. С.С. Осадець. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2002. – 599 с.
19. Хобта В.М. Механізм страхового захисту якісного стану земельних ділянок, наданих в оренду // В.М. Хобта, У.В. Лаврик / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www/nbuv.gov.ua/portal/VNULP/Menegment/2009_647/46.pdf